

ABDUVALI QUTBIDDIN SHE'RIYATIDA TASAVVUFONA RAMZLAR TALQINI

Shahodat Isakjanova,

O'z R FA tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada shoir Abduvali Qutbiddinning "Avtoportret" she'ri misolida tasavvufiy qarashlarga doir mulohazalar bayon qilinadi.

Tayanch so'z va iboralar: tasavvuf, komillik yo'li, botiniy va ramziy ma'no, "Sulton ul-orifin", dunyo obrazi.

Абстрактный. В данной статье стихотворение поэта Абдували Кутбиддина «Автопортрет» является примером комментариев мистических взглядов.

Ключевые слова и выражения: суфизм, путь совершенствования, внутренний и символический смысл, «Султан уль-Арифин», образ мира.

Abstract. In this article, the poet Abduvali Qutbiddin's poem "Self-Portrait" is an example of comments on mystical views.

Key words and word expressions: sufism, path of perfection, inner and symbolic meaning, "Sultan ul-Arifin", image of the world.

Ko'hna Sharq adabiyotida ma'naviy kamolotga erishuvning, moddiyat zanjirlaridan xalos bo'lib, haqiqat ilmiga yetishmoqlikning bosh omili sifatida tasavvuf ta'limoti alohida e'tirof etib kelinadi. Ma'lumki, "tasavvuf" so'zining kelib chiqishi bilan bog'liq bir necha qarashlar mavjud bo'lib, shulardan biri hamda haqiqatga eng yaqini, mazkur istilohning jun va undan to'qilgan matoni anglatuvchi "suf" o'zagidan yasalganligidir. Bu haqida ilk bora Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida ma'lumotlar qoldirgan. Tasavvuf ta'limoti maxsus ilm darajasiga ko'tarilganligi, uning zohidlik va oriflik bosqichlari, to'rtta shoxobchaga ajratilganligi – bularning bari turli davrlarda nazariy-ilmiy jihatdan shakllanish pallalarini bosib o'tdi. Bosqich yoki qismlaridan qat'i nazar, tasavvuf ta'limotining o'zak-negizida har doim ko'ndalang turuvchi mohiyat – odamzodni komillik yo'liga boshlash, "men"lik da'vosini o'zidan quvish, ichidagi nafsni o'ldirish masalasidir.

Tasavvuf adabiyotining, xususan, she'riyatining XX asrda zamonaviy ko'rinishda namoyon bo'lishi bevosita Abduvali Qutbiddin she'riyati bilan bog'lanadi. Abduvali Qutbiddin she'rlarida ijod olamiga boshdanoq tasavvufona ruh bilan kirganligi, ana shu ruhoniyat hamda tasavvufiy qarashlarning zamonaviy yo'sinda aks etishi shoir she'rlarini takrorlab bo'lmasligining, hech kimnikiga o'xshamagan she'rlar muallifi ekanligining kafili sifatida namoyon bo'lganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Shoirning "Humo" kitobiga kirgan "Avtoportret" she'riga diqqatimizni qaratamiz:

Men juda yolg'izman,
 Go'yo quduqda
 Qovurg'amgacha suv, badanim og'u,
 Bilagim uvushib tipirchilaydi –
 Misli so'nggi nola, oxirgi yohu [Qutbiddin A.1:58].

She'ning birinchi bandida ko'z oldimizda qovurg'asigacha suvga botgan, bo'g'zidan oxirgi faryod otilib chiqayotgan va unga hech kim yordamga oshiqmayotgan behad yolg'iz odam qiyofasi gavdalanadi. Ammo mazkur tasvir she'ning faqat yuzaki, zohiriy ma'nosi bo'lib, aslida ijodkor bu yerda hech qanday quduq, suv, og'u, jismning uvushishi haqida gapirayotgani yo'q. She'rdagi obrazlar botiniy ma'nosida juda katta ramziy ma'nolarni yuzaga chiqarishga xizmat qilyapti. Shoir nihoyatda yolg'iz ekanligini bayon qilishi bilan boshlangan she'r aslida uning tashqi dunyoda yakka-yu yagona bo'lib qolganligini emas, balki ruhiyatidagi, o'zligidagi, qalbidagi yolg'izlikni nazarda tutadi. Ko'z oldimizda beixtiyor quyidagi manzara voqe bo'ladi: atrofimiz to'la odam: har kim har yonga qandaydir ish bilan shoshadi, yuguradi-yo'rtadi; birov bilan birovning ishi yo'q. O'rtada bir inson turib qolgan: oldidan minglab odamlar o'tadi, ammo u hech kimni ko'rmaydi, hech kimni eshitmaydi, hech kimsani his qilmaydi. Negaki, ma'nan olib qaraganda, uning atofida birorta inson yo'q!

She'ning birinchi misrasida Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonida Sharqda "Sulton ul-orifin", "Burhon ul-muhaqqiqin" laqablari bilan shuhrat topgan, tasavvufdagi "tayfuriya" oqimining asoschisi bo'lgan Boyazid Bistomiy haqidagi hikoyatida ilgari surilgan g'oya o'z aksini topgan.

Bilamizki, "Hayrat ul-abror" dostonining 1-maqolatida iymon sharhidan so'ng shayx Boyazid Bistomiy va uning muridi haqidagi hikoyat keltiriladi.

Hikoyatga ko'ra, murid oriflar sultonini g'amgin, ezgin qiyofada ko'rib, ustozining bu holatidan tashvishga tushib, mahzunligi sababini so'rganida ustoz unga shunday javob qiladi:

"Bu g'am ishim etmish taboh –
 Kim, bu jahon ichraki, eldur g'ulu,
 El to'la, ammo kishidindur xulu.
 Har kishiga xush ko'runur o'z ishi,
 Bir kishi yo'qkim, desa bo'lg'ay kishi"[A.Navoiy. 2:115].

Demak, shayx Boyazid Bistomiyning g'amgin alpozda ekanligiga sabab jahon ichra el nihoyatda ko'p-u, ammo ularning orasida birorta inson yo'qligida ekan. Elning orasida kishi deyishga arzigulik odamning bo'lmaganligini Navoiy hazratlari iymon bilan bog'laydiki, tasavvuf ta'limotida, umuman, islom dinining mohiyatida komillikning bosh sharti iymonli bo'lishni taqozo etadi.

Abduvali Qutbiddin ham Boyazid Bistomiy kabi atrofida faqat el borligini, ammo ular orasida birorta inson deyishga loyiq odam ko'rmaganidan o'zini ruhan yolg'iz his etadi. Shoir qalbida ham xuddi oriflar sultonida bo'lgani kabi chuqur iztirobning, dardning siyrati bor.

Keyingi misradagi quduqni ramziy ma'noda tirikchilik tashvishlari bilan to'lib-toshgan foni hayot deb oladigan bo'lsak, shoir o'zining qovurg'asigacha shu quduqning ichida ekanidan, shu suvdan bahramand bo'layotganidan, shu havodan nafas olayotganidan, o'z-o'zidan, butun borlig'idan nafratlanadi. Xuddi Boyazid Bistomiy bu dunyoni iymonsiz tark etishdan qo'rqqanidek, shoir ham o'z olamida qoq ikkiga bo'linib, jismini so'roqqa tutadi. Mavjud dunyosidan ko'ngli to'lmaydi. Quduqdagi suvga keladigan bo'lsak, suv obrazi adabiyotda juda ko'p ishlangan motivlardan sanaladi va, eng qizig'i, suvga hamisha ijobiy ma'nolar yuklab kelingan. Poklik, tiriklik, hayotbaxshlik kabi bir qancha ma'nolarda talqin qilingan. Ammo Abduvali Qutbiddinning mazkur she'ridagi suv haqida ijobiy xulosa berib bo'lmaydi, negaki, shoir qovurg'asigacha botgan bu suvdan xalos bo'lishni istaydi. Umuman olganda, shoir tasvir etgan quduqni dunyo ramzi deydigan bo'lsak, quduqning ichidagi suv dunyoning moddiyat bilan bog'liq ikir-chikir, o'ta mayda, arzimastashvishlarini ifoda etadi. Shoir o'zi yashayotgan dunyoning moddiy tomoniga g'arqbo'layotgan jismandan ko'ngli to'lmaydi. O'sha tashvishlardan, o'sha jismandan xalos bo'lishni istaydi. Shu sababdan ham badanini og'u deydiki, bu bilan o'z tirikligini, o'z jismini o'ziga, ruhiga begona, zaharli ekanligini ta'kidlaydi.

"Bilagim uvishib tipirchilaydi" misrasi go'yoki tashqaridan qaraganda tirikchilik uchun mehnat qilish shoirni iztirobga solganday; bu bilan tasavvufda o'z tariqatini yarata olgan, "qo'ling hamisha mehnatda, diling Ollohda bo'lsin" aqidasi umr bo'yi rioya qilgan hazrat Yassaviyning ta'limotiga ziddek taassurot uyg'otishi, ya'ni "mehnat vositasi" bo'lgan qo'lning turmush tashvishlari tufayli uvishib tipirchilashi shoirda norozilik kayfiyatini uyg'otganday tuyilishi mumkin. Lekin haqiqatda Abduvali Qutbiddin aynan Yassaviy tariqatida ilgari surilgan halol mehnat va Ollohga bo'lgan samimiy muhabbatning dunyodan tag-tugi bilan yo'qolib borayotganligiga, odamlar tinmay ishlasalar-da, bu mehnatlari jamiyat manfaatiga emas, faqatgina o'z qorin-qursog'i yo'lida qilinayotganligiga ishora qiladi. Zero, Ahmad Yassaviy boshqa tasavvuf tariqatlaridan farqli o'laroq jamiyatga, insonlarga naf yetkazishni, xalqning manfaatini ko'zlab yashashni, dilozor bo'lmaslikni, barchaga yaxshilik qilmoqlikni, beva-bechoralarga hamisha xayr-sahovatli, muruvvatli bo'lishni o'z hikmatlarida targ'ib qilgan edi. Abduvali Qutbiddin ham dunyo atalmish qudduqqa tushgan odamlarning aynan shu missiyalarini unutmaganliklari uchun g'amga botgan, dilidagi iztirobi she'r bo'lib tiliga ko'chgan:

Men juda yolg'izman –

Qo'limda nina

Tilaman, qaziyman chuqurdan chuqur.

Tepadan tosh to'la paqir tashlarlar,

So'rarlar qilib ber deya javohir [Qutbiddin A.1:58]..

Mazkur misralarning o'zidayoq shaxs va shoir o'rtasidagi murosasiz olishuvning tub negizi qayerdan suv ichayotganligi, shoir nima sababdan jamiyatdan begonalashib, o'zi mahkum bo'lgan voqelikning, real borliqning iskanjasidan xalos bo'lishga urinayotganligi oshkor bo'la boradi. Shoir nafaqat mavjud olamdan, balki o'zidan ham yozg'iradi, nafratlanadi. Mavjudlikdan yana-da ko'proq uzoqlashish uchun (o'zligini to'laroq anglab yetish uchun) qo'liga nina olib, chuqurroq qazishga, hammadan, har narsadan uzoqlashishga intiladi. Lekin shoirni iztirobga solgan asl masala shuki, u o'zligini topishga, asliyatini izlashga qanchalik urinmasin, jamiyatni o'zgartirishga, odamlarning aql-u shuuridan moddiyatga o'ralashib, insonlikdan yotlashib ketishni sidirib tashlashga qurbi yetmaydi: har zamon unga toshlar bilan liq to'lgan paqirlarni uzatadilar, toshlarni oltin-u javohirga aylantirib berishni so'raydilar.

Tasavvufda dunyoni omonat binoga, qulab tushuvchi ustunga, suyanishning imkoni bo'lmagan suvga, makkora ayolga o'xshatishlar ko'p uchraydi. Mazkur o'xshatishlarning har birida insoniyatni ogohlikka chorlov ustuvor, ana shu ma'noda, muayyan maqsad va g'oya o'xshatishlar uchun mushtaraklik hosil qiladi.

Abduvali Qutbiddin ham o'z she'ri orqali aynan shu g'oyani targ'ib qiladi, ya'ni dunyoga aldanib qolayotganlar, moddiy boyliklarga xirs qo'yib, o'z nafsini yo'lida yashayotganlarni ogoh qilishga chaqiradi.

Shoirning tosh to'la paqirni tepadan tashlashlari haqidagi misrasida "tepa" so'zining o'ziga ham tasavvufona g'oyani singdirib o'tganligini ko'rishimiz mumkin. Boborahim Mashrabning: "Dunyo yasanib, jilva qilib oldima keldi, "Borg'il narig'a" deb, ketig'a bir shattalab o'ttum" [Boborahim Mashrab.3:57], – deyishida ham dunyoning benihoya aldamchi ekanligi, inson ko'z o'ngini qamashtirib, faqat yuqoriga ko'tarilish bo'lib ko'ringan mayllar aslida pastga tushish, balchiqqa botish ekanligi ayon bo'ladi. Toshni javohirga aylantirishni so'rganlar ham dunyo jilvasiga aldanib qolganlar timsoli. Ular o'zlarini yuqorida deb sanaydilar, aslida esa dunyo bor-yo'g'i bir quduqdan iborat.

She'ning har bir misrasidan ana shunday tasavvufiy qarashlar, insonni ogohlikka da'vat etuvchi, foniy dunyoning aldamchi o'yinlaridan bahs etuvchi tasvirlarni topishimiz mumkin. Tahlil davomida tasavvufiy mohiyatga doir fikrlar tadrijiylik kasb eta boradi. Demak, so'ngso'z sifatida aytishimiz mumkinki, AbduvaliQutbiddinning "Avtoportret" she'ri inson o'zligini topishiga intilishining go'zal namunasi o'laroq kitobxonda chuqur mulohazalar uyg'ota oladi. Shoir o'z tiynatiga nazar solish orqali iztiroblarini ifoda qilgan ekan, aslida bu iztirob har bir odam

bolasiga taalluqli ekanligini, inson o'z vaqtida o'zligini tanishi lozimligi, mavjudlikning mohiyati Ollohning buyuk imtihoni ekanligini esdan chiqarmaslikka da'vat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduvali Qutbiddin. Bor. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. 320b.
2. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020.384b.
3. Boborahim Mashrab. Agar oshiqligim aytsam. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2004.228b.
4. Hamidjon Homidiy. Tasavvuf allomalari. Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2004.208b.